

Lietuvių kalba

PRATYBŲ SAŠIUVINIS

5

2 DALIS

Albinas Lazauskas
Vaida Blažytė-Volujevič
Auksė Pukinskienė

Turinys

V ciklas

Morfologija ir rašyba. Daiktavardis

1. Daiktavardis. Asmenvardžių ir vietovardžių tarimas ir rašyba	4
2. Sudėtinių pavadinimų rašybos ir skyrybos ypatumai	7
3. Daiktavardžių giminė ir skaičius. Skaičiais nekaitomi daiktavardžiai	9
4. Daiktavardžių linksniavimas	12
5. Daiktavardžių vartojimas	14
6. Praktinės daiktavardžių kirčiavimo taisyklės	16
7. Prielinksnių ir polinksnių reikšmė ir vartojimas	19
8. Prielinksninių konstrukcijų vartojimas	21
Pasitikriname	23

VI ciklas

Morfologija ir rašyba. Būdvardis

1. Būdvardžio reikšmė ir gramatiniai požymiai	27
2. Būdvardžių giminė. Bevardės giminės vartojimas	29
3. Būdvardžių linksnių galūnių rašyba	31
4. Derinimas su daiktavardžiu. Būdvardžių vartojimas pažyminiu ir tariniu	33
Pasitikriname	35

VII ciklas

Sintaksė ir skyryba

1. Žodžių junginys	38
2. Sakinys. Sakinių tipai	40
3. Sakinio gramatinis centras	43
4. Pagrindinės ir antrininkės sakinio dalys	46
5. Tarinys ir veiksnys	49
6. Papildinys, pažyminys, aplinkybės	52
7. Vienarūšės sakinio dalys. Būdingiausi jų skyrybos atvejai	55
8. Kreipinys, jo skyryba ir vartojimas	57
9. Sudėtinis sakinys	59
10. Dialogas. Tiesioginės kalbos skyryba	61
Pasitikriname	64

Tekstų šaltiniai	67
Iliustracijų šaltiniai	67

4. Daiktavardžių linksniavimas

1 UŽDUOTIS

Rodyklėmis susiekite korteles. Parašykite, kurio linksnio reikalauja pateikti veiksmažodžiai.

Vardininkas (kas?)	Nurodo objektą (grožėtis saulėlydžiu), įrankį arba priemonę (šaukštu jūros neišsemsi), veikėjo būvį (Maironis jam tapo milžinu, dievaičiu, idealu.).
Kilmininkas (ko? kieno?)	Dažniausiai reiškia veikėją ir eina veiksmu (Berniukas nusipirko naują dviratį.). Gali nurodyti ir būvį (Keliauti po pasaulį – prasminga veikla.).
Naudininkas (kam?)	Nurodo objektą (Moki žodį – žinai kelią.), laiką (Egzaminas bus trečiadienį.). Laiką nurodantis galininkas vadinamas laiko galininku.
Galininkas (ką?)	Dažniausiai nurodo objektą (vadovauti įstaigai, dovanoti draugui knygą), veikėją (broliui linksma, Martynui skauda galvą), laiką (išvažiuojame tik kelioms dienoms) ir paskirtį (Avis laikome vilnai ir mėsa.).
Įnagininkas (kuo?)	Nurodo objektą – apibrėžtą (ieško direktoriaus, nori kavos, bijo vilko), neapibrėžtą (nusipirko pieno, davė pinigų, rado grybų); neiginio (neieškau draugo, nerašau laiško, nėra brolio). Gali nurodyti kilmę, priklausomybę, pavyzdžiui: tėvo automobilis.
Vietininkas (kur? kame?)	Paprastai kreipiamasi tik į asmenį (žmogau, broli, sesute, Onute), bet, įsmeninant daiktus ir reiškinius, galima kreiptis į daug ką, pavyzdžiui: Oi, rūta, rūta, rūtele žalioji, kodėl nežaliooji žiemą vasarėlę?
Šauksmininkas (neturi klausimo)	Nurodo vietą (susitikome kieme), laiką (vaikystėje buvau nedrąsus), būdą (gyvenome kaimynystėje).

Veiksmažodžiai aukotis, dėkoti, padėti, pasiduoti, pataikauti, pritarti, tarnauti, grasinti, kenkti, keršyti, prieštarauti, priešintis, atstovauti, vadovauti, prilygti ir kt. **reikalauja**
Turėti, duoti, gauti, imti, keisti, pirkti, parduoti ir kt. **reikalauja**
Apsikrauti, apsipilti, bjaurėtis, baisėtis, didžiūotis, domėtis, džiaugtis, girtis, grožėtis, naudotis, rūpintis, skųstis, stebėtis, žavėtis **reikalauja**

2 UŽDUOTIS

Perskaitykite eilėraštį. Parašykite paryškintų daiktavardžių linksnius ir klausimus.

Kiek aš nieko ten turėjau –
Dangų, debesis ir **vėjus**
Ten rašiau mažais **piršteliais**
Kažin ką ant **Gervių** **kelio**.
.....

Pievoj klausėsi ir plojo
Du šimtai baltų **avelių**
Rašė **raides** basos **kojos**
.....
Ant visų baltų **takelių**.

Aš rašiau, o **raidės** skraidė,
Raideles tas **paukščiai**
..... skaitė
Ir giedojo ankstų **rytą**
Tai, kas mano parašyta.

Pievos ir **miškai**
..... skambėjo,
Debesėlių sniegas...
Kaip **šešėliai** **pievom**
..... bėgo,
Nebegrįžo niekad...

3 UŽDUOTIS

Perskaitykite tekstą. Paryškintus daiktavardžius parašykite reikiamu linksniu.

Kaukupio srovė šnekučiavosi su šalta (**naktis**) ir atrodė, kad vos girdimas čiurlenimas kviečia sekti iš paskos, toli toli, iki pat didžiosios upės, apie kurią pasakodavo senasis Urkis. Peršokęs (**akmenėliai**) , kaukas praskleidė keletą (**šakelės**) ir pateko į nedidelę (**ola**) , kur pamazėle ruošėsi (**išėjimas**) Čia jis susinešė negausius, svarbius daiktus – iš geležinio žmogaus atimtą smeiguolį, motulės Gubės užkerėtą pakabuką, šeško plaukus, (**angis**) odos lopinėlius ir kita. <...> O berniūkščiai... Jie visur vienodi! Gugis žvilgtelėjo į ramiai gulintį prie sienos ir rūpestingai suneštomis (**samanos**) šiek tiek pridengtą (**smeiguolis**)
(**Akimirksnis**) prieš (**akys**) sumirgo vaizdas su olos (**vidus**) spragančiu ugniakuru, (**puodas**) tyrę maišančia Graže ir aplinkui bėgiojančiais (**kaukučiai**) <...> Kadangi vėjai (**debesys**) nuvaikė, iš (**padangė**) dėbtelėjo apskrita kaip blynas mėnulio pilnatis.

4 UŽDUOTIS

Pateiktus žodžius ir žodžių junginius po vieną kartą pavartokite sakiniuose reikiamu linksniu.

Vaikystės nuotyčiai, savo gimnazija, jūsų nuomonė, pilkasis ančiukas, naujas dviratis, sena spyna, kelionės įspūdžiai, senelė, narsūs keliautojai, balti žiedai, krepšinio komanda, savo augintiniai, nuostabus saulėlydis.

Ne visi vaikai moka rūpintis Tėtis su sūnumi visą vakarą grožėjosi Sportininkai varžybose atstovavo Norėčiau pritarti , bet negaliu. Reikia pakeisti durų , nes raktas jau nesisuka. Padėkok savo už meilę ir gerumą. Plėšikai grasino , bet šie nepabūgo. Pavasarį obelis apsipylė Jaunasis treneris svajojo vadovauti Visi kiemo paukščiai bjaurėjosi Dar ilgai džiaugėmės Tomukas per gimtadienį gavo Vis dar ilgiusi

Vadovėlio p. 38–41 →

5. Daiktavardžių vartojimas

1 UŽDUOTIS

Suraskite taisyklėms tinkamus pavyzdžius: rodyklėmis sujunkite tinkamas korteles.

Norint išreikšti medžiagos kiekį, matą, su medžiagos pavadinimu vartojami įvairūs kiekį nusakantys daiktavardžiai, pavyzdžiui:	ledas – ledai, namas – namai, metas – metai.
Kai kurie skaičiais kaitomi daiktavardžiai dažniau vartojami ne vienaskaitos, o daugiskaitos forma, pavyzdžiui:	Visi žmonės siekia laimės ir džiaugsmo . Daug žmonių dėl pandemijos kamavo nerimas .
Nevartotina vienaskaitinių abstrakčiųjų daiktavardžių daugiskaita, pavyzdžiui:	Šiomet užaugo geros braškės . Ūkininkas daugiausia augina rugius ir miežius . Tau jau laikas kirptis plaukus .
Lietuvių kalboje yra daiktavardžių, kurių vienaskaitos forma reiškia vieną, o daugiskaita – ką kitą, pavyzdžiui:	gramas, kilogramas, pakelis, dėžė, indelis, maišas. Sudaromi tokio tipo junginiai: kiekį reiškiantis žodis + medžiagos pavadinimo kilmininkas, pavyzdžiui: gabalas mėsos, dėžutė kakavos, maišas miltų, indelis grietinės.

2 UŽDUOTIS

Pateiktus daiktavardžius įrašykite į tinkamas lentelės skiltis.

Medus, mielės, žmonija, vaikystė, šortai, atostogos, dantis, vartai, sesė, miltai, druska, durys, knyga, kiaušininė, varškė, saldainiai, imtynės, žiovulys, žuvis.

Vienaskaitiniai daiktavardžiai	Daiktavardžiai, kaitomi vienaskaita ir daugiskaita	Daugiskaitiniai daiktavardžiai

3 UŽDUOTIS

Įrašykite trūkstamas žodžių galūnes.

Nėra namų be dūm..... Lietuvoje nėra nei auks....., nei sidabr....., nei brangakmen....., randama tik gelež..... ir gintaro. Man labai patinka aviečių ir braškių uogien..... Per Kūč....., Kalėd..... ir Velyk..... visa mūsų šeima susiburia senelių namuose. Visiems vaikams patinka lenktyn..... ir gaudyn..... Šventės išvakar..... susirinko daug artimųjų. Dar turėjome nusipirkti aliej....., kav..... ir arbat..... Karštomis vasaros dienomis vyresniems žmonėms dažnai stinga deguon..... Mūsų pajam..... ir išlaid..... yra nedidelės. Meistras labai norėjo įsigyti kopėč..... ir metalo stakl..... Sporto prekių parduotuvėje norėčiau įsigyti pačiūž....., slid..... ir rieduč.....

4 UŽDUOTIS

Skiausteliuose pateiktus medžiagų pavadinimus suderinkite su tinkamais medžiagos kiekių nusakančiais daiktavardžiais, kurie pateikti žodžių banke. Žodį galima vartoti tik vieną kartą. Pirmasis atvejis – pavyzdys.

Žodžių bankas: butelis, dėžutė, gabalas, indelis, gramas, kibirėlis, kepalas, kilogramas, pilna kišenė, lėkštė, pakuotė, pintinė, plytelė, puodelis, riekė, stiklainis, maišas.

Kiekvieną rytą suvalgau (jogurtas) *indelių jogurto* ir išgeriu (arbata) Apsilankęs parduotuvėje įsigijau (šokoladas) , (cukrus) ir (gira) Senelė padovanojo man (aviečių uogienė) ir palinkėjo greičiau pasveikti. (Kaimiška duona)

4. Pagrindinės ir antrininkės sakinio dalys

1 UŽDUOTIS

Prisiminkite, ką žinote apie pagrindines ir antrininkes sakinio dalis, ir įrašykite praleistus žodžius. Parašykite taisyklėms po pavyzdį. Sutartiniais ženklais pabraukite tą sakinio dalį, apie kurią kalbama.

Veiksny – tai sakinio dalis, kuri atsako į klausimą ir nurodo veiksmo (braukiamas). Pavyzdžiui:

Tarinys – tai sakinio dalis, kuri atsako į klausimus ir nurodo savaime vykstantį arba kažkieno atliekamą (braukiamas). Pavyzdžiui:

Papildinys – sakinio dalis, kuriai klausimas keliamas iš Papildinys atsako į klausimus (braukiamas). Pavyzdžiui:

Pažyminys – sakinio dalis, atsakanti į klausimus (braukiamas). Pavyzdžiui:

Aplinkybė – sakinio dalis, atsakanti į klausimus (braukiama). Pavyzdžiui:

2 UŽDUOTIS

Perskaitykite tekstą. Raskite ir pabraukite pagrindines sakinio dalis.

O muzikantas, savo keliu eidamas, vėl užgriežė smuikeliu, ir šį sykį jam geriau pasisekė. Smuiko garsai pasiekė varguolio medkirčio ausis, tas nė pats nepajuto, kaip metė darbą ir, pasikišęs po pažastimi kirvį, atskubėjo pasiklaudyti muzikos.

– Pagaliau štai ir ateina tikras draugas, – tarė muzikantas, – juk aš žmogaus ieškojau, o ne laukinių žvėrių.

Ir taip gražiai, taip žavingai užgrojo, jog vargšas žmogelis stovėjo kaip apkerėtas, ir širdis jam tirpo iš džiaugsmo. Stovi jis, klausosi, tik žiūri – beateiną vilkas, lapė ir kiškėlis. Pamatęs juos, žmogus iškart suprato, kad jie ne su geru čia ateina. Todėl iškėlė savo blizgantį kirvį ir užstojo muzikantą, lyg sakydamas: „Kas drįs jį paliesti, tegu pasisaugo, nes turės susikibti su manim.“ Žvėrys išsigando ir pabėgo į girią, o muzikantas atsidėkodamas dar pagriežė medkirčiui ir nuėjo toliau.

2.1. Įrašykite vientisinį sakinį. Paaiškinkite, kaip jį nustatėte.

2.2. Pabraukite sakinį, kuriame yra daugiau nei vienas gramatinis centras.

3 UŽDUOTIS

Perskaitykite tekstą. Raskite ir sutartiniais ženklais pabraukite po 3 antrininkes sakinio dalis. Užpildykite lentelę: iš teksto parinkite ir įrašykite tinkamų antrininkių sakinio dalių pavyzdžių.

Senais senais laikais, kai dar pildydavosi visi žmonių norai, gyveno karalius. Visos jo dukterys buvo labai gražios, bet jauniausioji tokia graži, kad net saulė, tiek jau visko regėjusi, ir toji kiekvieną kartą stebėjosi, žvelgdama į ją į veidą. Netoli karaliaus rūmų augo didelė tamsi giria, o toje girioje po sena liepa buvo šulinys. Karštomis dienomis karalaitė nueidavo į girią ir ten sėdėdavo ant vėsaus šulinio rentinio, o kai nusibosdavo sėdėti, pasiimdavo aukso kamuoliuką, mėtydavo į viršų ir gaudydavo. Tai buvo jos mėgstamiausias žaidimas. Bet kartą atsitiko, kad aukso kamuolys neįkrito karalaitėi į iškeltą rankutę, pralėkė pro šalį, puptelėjo ant žemės ir rieda tiesiai į vandenį. Karalaitė žiūri, akių nuo jo nenuleidžia, bet tas ridu ridu – ir pradingo šulinyje, o šulinys buvo toks gilus, toks gilus, kad ir dugno nematyti. Karalaitė pravirko, verkė ir niekaip nusiraminti negalėjo.

Pažyminys, atsakantis į klausimą koks? kokia?	Pažyminys, atsakantis į klausimą kieno?	Aplinkybė, atsakanti į klausimą kur?	Aplinkybė, atsakanti į klausimą kada?
Aplinkybė, atsakanti į klausimą kaip?	Papildinys, atsakantis į klausimą ko?	Papildinys, atsakantis į klausimą kam?	Papildinys, atsakantis į klausimą ką?

4 UŽDUOTIS

Pagal paveikslėlį sugalvokite 3 užduotyje skaitytos Brolių Grimų pasakos „Princesė ir varlius“ ištraukos tęsinį.

4.1. Savo sukurtą pasakos tęsinį užrašykite pagal duotas sakinių schemas, pabraukite sutartiniais ženklais. Jei reikia, galite pridėti kitų sakinio dalių arba duotąsias pakeisti kitomis.

..... ir
.....
ir ir
....., o ir
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

5. Tarinys ir veiksnys

1 UŽDUOTIS

1.1. Prisiminkite, ką išmokote apie tarinį ir veiksnį. Įrašykite tarinių ir veiksnių pavyzdžių nurodyta forma.

Tarinys dažniausiai reiškiamas tiesioginės nuosakos veiksmažodžiais: esamojo laiko: <i>Katinas</i>	Veiksny s dažniausiai reiškiamas daiktavardžio vardininku: <i>dainuoja</i> .
būtojo kartinio laiko: <i>Šuo</i>	asmeninio įvardžio vardininku: <i>šypsosi</i> .
būtojo dažninio laiko: <i>Pelė</i>	
būsimojo laiko: <i>Kanarėlė</i>	žodžių junginiu: <i>linksminsis</i> .

1.2. Tarinys dažniausiai reiškiamas tiesioginės nuosakos veiksmažodžiu. Prisiminkite tiesioginės nuosakos veiksmažodžių asmenavimą ir lentelėje įrašykite trūkstamas formas.

	Esamasis laikas	Būtas kartinis laikas	Būtas dažninis laikas	Būsimasis laikas
Aš	skaitau			
Tu		skaitei		
Jis, ji			skaitydavo	
Mes				skaitysime
Jūs				
Jie, jos				

Pasitikriname

Atlikite užduotis ir pasitikrinkite, kaip išmokote ciklo medžiagą.

1 Perskaitykite tekstą. Raskite ir sutartiniais ženklais pabraukite sakinių gramatinius centrus. Skliausteliuose nurodykite sakinių rūšis: vientisinis ar sudėtinis.

Ore tą rytą tvyrojo kažkokia paslaptis (...). Niekas nieko netvarkė, atrodė, kad trūksta kelių nuolatinių tarnų, o tie, kuriuos Merė matė, šmėkščiojo arba bėgiojo aplink papilkėjusiais ir ištįsusiais veidais (...). Bet niekas nieko jai nepaaiškino, o jos Aja neatėjo (...). Įdienojus ji liko visiškai viena (...). Tada išslinko į sodą ir žaidė pati su savimi vejoje prie verandos (...).

Po 0,5 taško už kiekvieno sakinio teisingai pabrauktus gramatinius centrus ir po 0,5 taško už teisingai nurodytą sakinio rūšį.

2 Perskaitykite tekstą ir sutartiniais ženklais pabraukite veiksnius ir tarinius. Virš veiksmų ir tarinių nurodykite, kuo jie reiškiami.

Per kitos dienos sumaištį ir sutrikimą Merė pasislėpė vaikų kambaryje <...>. Niekas apie ją nepagalvojo, niekam ji nerūpėjo. Dėjosi keisti dalykai, apie kuriuos ji nieko nežinojo. Merė per tą laiką pakaitomis tai verkė, tai miegojo. Ji tik suvokė, kad žmonės susirgo ir kad girdi keistus ir baugius garsus.

Po 0,5 taško už kiekvieno sakinio teisingai pabrauktus veiksnius ir tarinius ir po 0,5 taško už teisingai nurodytą jų raišką.

3 Perskaitykite tekstą ir įrašykite praleistus papildinius bei pažyminius. Pabraukite juos sutartiniais ženklais.

Nežinodama, ką daryti, ji nusilaužė ir atkišo Šunytis, amsėdamas iš džiaugsmo, šoktelėjo visomis keturiomis į orą ir puolė prie šakutės, tarsi būtų norėjęs ją tuojau praryti. Alisa smuko už dagio ir šitaip išvengė Vos tik ji išlindo iš kitos dagio pusės, šunytis vėl strimgalviais puolė prie šakutės. Nusprendusi, kad tai panašu į žaidimą su arkliu, ir numanydama, jog bet kada gali būti sumindžiota, Alisa vėl pasileido aplink dagį. Šunytis pradėjo puldinėti šakelę: šoka pirmyn, atsitraukia toli atgal ir visą laiką užkimęs loja, bet pagaliau nuvargęs atsitūpė, lekuodamas iškorė ir primerkė savo

Alisai pasirodė, kad dabar proga pabėgti. Nutipenusi į šalį, ji pasileido bėgti ir bėgo tol, kol visai nuvargo ir užduso, o šunyčio lojimas liko vos girdimas. <...>

5 taškai

5 taškai

10 taškų

Netoliese augo grybas, maždaug tokio pat dydžio kaip Alisa. Apžiūrėjusi jį iš apačios ir iš visų pusių, mergytė nutarė, kad reikia žvilgterėti, kas yra ant grybo kepurės. Ji pasistiebė, pažvelgė į grybo viršų ir pamatė vikšrą. <...>

Po 1 tašką už teisingai įrašytus 5 papildinius ir po 1 tašką už teisingai įrašytus 5 pažyminius – jie gali skirtis nuo originalaus teksto.

4 Įrašykite nurodytos rūšies aplinkybes. Skliausteliuose nurodykite, kuo jos reiškiamos.

(Kur?) galima išvysti žmogaus sielą.
(Kada?) vyks skaitovų konkursas.
Jis (kaip?) stengėsi visiems įtikti.
Planuojame išvykti (kur?)
(Kada?) kopsime į kalnus.
Močiutė (kaip?) plovė braškes.
Mūsų šeima mėgsta atostogauti (kur?)
(Kada?) miškai pasipuošia gražiausiomis spalvomis.
Senelis (kaip?) sirgo, bet pasveiko.
Mokykla (kaip?) paminėjo įkūrimo jubiliejų.

Po 0,5 taško už teisingai įrašytą aplinkybę ir nurodytą jos raišką.

10 taškų

5 Atidžiai perskaitykite V. Dautarto apysakos „Žydrieji jungos“ ištrauką ir sudėkite trūkstamus skyrybos ženklus.

Ha vyruti! Kur tave ryklys nešiojo? Kelinta diena dairausi.
Tai kapitonas Bocas šūkavo nuo prieplaukos, pamatęs ežero pakrantėje Šarūną. Kai berniukas uždusęs atlapnojo prie kapitono tas įdėmiai jį nužvelgė
Ko sutrikęs lyg žuvis, į tinklą pakliuvusi? Ar atsitiko kas?
Šarūnas tik nubraukė nuo kaktos prakaitą ir tylėjo. Žinoma, kapitonas Bocas geras draugas tačiau išsipasakoti jam taip pat nebuvo galima. Na, o atsisveikinti, prieš išvykstant į tolimus kraštus, reikia. Juk ne kas kitas o Bocas savo pasakojimais išmokė pamilti jūrą.
Tai atsitiko dar tada kai „Staugiantis vilkas“ pirmą vasarą ėmė skrosti ežero bangas. Bocui patiko kad kažkoks berniukas vis sukinėjas apie laivą meiliu žvilgsniu glosto jo korpusą. Ir dar, kad berniukas tvirtai sudėtas ryžtingo veido drąsių akių. Ha, bus tikras jūrininkas, – nusprendė kapitonas ir pasikvietė Šarūną ant laivo denio.

10 taškų